

1. BÖLÜM

CAHİLİYE DÖNEMİ'NDEN
ASR-I SAÂDET'E
TİCARÎ HAYAT

TİCARÎ BİR MERKEZ: MEKKE

İslâm'ın neşet ettiği coğrafya olan Mekke, insanlık tarihinin ilk yerleşim yeridir.¹ Cennet'ten dünyaya gönderilen Hz. Âdem'in ve Hz. Havva'nın uzun bir arayıştan sonra birbirlerine, buluşma mekânı olan *Arafat*'ta kavuşmaları, sonrasında *Müzdelife*'de insanlık neslinin devamı için adım atmaları, *Batnû'l-Ard/Yeryüzünün Göbeği*² ve *Ümmü'l-Kurâ/Şehirlerin Anası*³ olan Mekke'yi başka hiçbir yerin erişemeyeceği bir değere taşımıştır. Bu değer yeryüzünün ilk mabedi olan Kâbe'nin yapılması ile çok daha farklı bir noktaya ulaşmıştır.⁴ Hz. Nuh'a gelinceye kadar bu özelliğini devam ettiren Mekke, tufan ile birlikte insanlara unutturulmuş, aradan binlerce sene geçmiş, burası Kur'an'ın ifadesi ile "*toprağında ekin bitmeyen*" bir yere dönüşmüştü.⁵ Hz. İbrahim'in bura-

1. "Yüce Allah gökleri ve yeri yarattığı gün Mekke'yi harem kıldı." (Buhârî, *Sayd*, 10; Müslim, *Hac*, 445, 446)

2. Hamidullah, Muhammed; *İslam Peygamberi*, s. 36

3. En'am Sûresi, 6/92; Şurâ Sûresi, 42/7

4. "Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mabed) Bekke'deki, Kâbe'dir." Ali İmran Sûresi, 3/96

5. "Ey Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bir kısmını senin Beyt-i Haram'ının yanında, ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim..." İbrahim Sûresi, 14/37

ya ailesini gelip bırakacağı ana kadar da bu hal devam etmişti. Ne zaman ki, Hz. İbrahim ilahî bir yönlendirme ile Filistin'in el-Halil şehrinden hanımı Hz. Hacer'i ve kundaktaki yavrusu İsmail'i volkanik dağlarla çevrili bu yere getirip bıraktı; o zamandan itibaren bölge farklı bir sürece girdi.

Hz. Hacer'in o büyük teslimiyet ve gayretine karşılık, Allah'ın bir hayat kaynağı olan Zemzem'i bahşetmesi ve Yemenli Cürhümi kabilesinin buraya gelip yerleşmesi, bölgeyi yeniden hareketlendirdi. O günden sonrada bu canlılık orada hiç eksilmedi.

Bazı arkeolojik kazılardan elde edilen verilere göre yeryüzünün ilk oluşumu sırasında yemyeşil olan Mekke ve çevresi, tufandan sonra geçirdiği değişikliklerle sözkonusu yeşil çevresi volkanik kayalarından oluşan irili ufaklı dağ ve tepelere dönüşmüştür.⁶ Bu dağlar ve tepeler, Kâbe'nin dört bir tarafını kuşatmış bir haldedir. Mekke şehrinin etrafında 5000, Harem sınırları içerisinde 7000, toplam irili-ufaklı 12.000 dağ veya tepe vardır.⁷ Coğrafi alt yapı böyle olduğu için, ne tarıma elverişli tarlalar; ne de çok geniş çaplı hayvancılığın yapılacağı otlak araziler orada bulunmamaktadır.⁸ Bölge insanın rızık temini ve geçimlerini sağlayabilmeleri için tek yolları vardı, o da üreticisi ol(a)madıkları ticarî malların satıcısı olmak, bölge dışından alıp, hem başkalarına, hem de

6. Sibâi, Ahmed, *Tarihu Mekke*, s. 15

7. el-Hanefi, *İfadetül-En'am bi-zikri Ahbari Beledillahi'l-Haram*, c. 2, s. 28

8. Mekke'nin böyle bir özelliği olmasına karşın, oraya sadece 88 km. uzaklıkta olan *Taif*, bambaşka bir iklime ve coğrafi özelliklere sahiptir. Güney Avrupa ikliminin hakim olduğu *Taif*, bu özelliği ile bölgenin en önemli tarım merkezlerinden biri olmuştur. Efendimiz'in de buyurduğu gibi: "**Taif, Harem'in (Mekke) bostanıdır.**" (Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, c. 3, s. 206) Başta üzüm olmak üzere orada hurma, hububat, şeftali, nar ve daha birçok meyve ve sebze yetiştirilmekteydi. Böyle olduğu için o verimli topraklarda birçok Kureyşli zenginin sebze ve meyve bahçeleri vardı. Bahçesi olan birkaç isim saymak gerekirse, Utbe b. Rebia, Şeybe b. Rebia, Abbas b. Abdülmuttalib, Amr b. Âs örnek olarak verilebilir. Detaylı bilgi için bkz: İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. 1, s. 148; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. 4, s. 9

kendi insanlarına satmaktı.⁹ Hal böyle olunca da buradaki ticaretin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Tek geçim yolu olan ticaret burada öyle bir gelişmişti ki, bölge dini bir merkez olmasının yanında, bir de ticarî bir merkez olma özelliği de kazanmıştı.

Bölgede çeşitli zamanlarda kurulan panayırlar, bugün uluslararası ticaret fuarlarını andırmaktaydı. Başta *Hicaz* tüccarları olmak üzere, *Yesrib/Medine*, *Taif*, *Şam*, *Busra*, *Yemen*, *Hindistan*,, *Habeşistan*, *Fars*, *Rum* ve *Çin* tüccarları çok sık bu panayırlara katılır, çok büyük meblağlara ulaşan alışverişler buralarda yapılırdı.¹⁰ Bölgenin bu özelliğini anlamak için şu tabloya göz atmamız gerekecektir:

9. O günkü Mekke'nin nüfusunun köle ve mevlâlarla birlikte on bin olduğu düşünülürse, insanlara günlük olarak en azından iki veya üç ton yiyecek gerekmektedir. Bunun da, yaklaşık yirmi deve yükü ettiği belirtilmektedir. O halde, Mekke'ye günde iki veya üç deve mal gelmektedir. Bu bilgiler bize nasıl bir ticari zeminin olduğu yönünde önemli mesajlar vermektedir. Bkz: Güler, Mehmet Nuri, *Kur'ân ile Başlayan Ekonomik Süreçte Câhiliye Kureyş Kapitalizmi'nden İslâm Kureyş Küreselleşmesi'ne*, İslâm Ülkeleri Tarih ve Coğrafya Etütleri, Yıl: 2 Yaz 2010 Özel Sayısı, Temmuz 2010, s. 9, 10

10. Mekke ve çevresine o günkü şartlarda bu kadar çok tüccarın gelmesi ve Mekkeki tüccarların ticari maksatla birçok bölgeye gitmeleri, orada ortaya çıkan bir hadisenin ne kadar kısa bir zamanda çevreye yayıldığını anlamamız açısından önemlidir. Nübüvvetin mesajlarının 23 yıl gibi kısa bir zaman zarfında üç kıtaya yayılmasında bölgenin bu özelliği göz ardı edilmemelidir.

Resim 1: Cahiliye Dönemi'nin Meşhur Pazarları, *Siyer Atlası*, s. 87, Siyer Yayınları, 2010, İstanbul

Bölgede öteden beri var olan bu ticarî hareketlilik, Hz. Peygamber'in 5. göbekten dedesi olan Kusay b. Kilab'ın (v. 480?) Mekke idaresini ele alması ile yeni bir boyuta taşınmıştır. Kusay b. Kilab'a kadar Mekkeliler, panayır ve pazarlarda dışarıdan gelen tüccarları karşılar, onların getirdikleri malları satın alır, çoğu zaman gerçekleşen perakende satışların bir tarafı olurlardı. Ancak büyük bir idareci olan ve Kureyş'in tarihinde çok ciddi atılımların sahibi olan Kusay, çocuklarının ticarî alanda daha aktif bir durumda da olmalarını sağladı.¹¹ O günlerde ortaya çıkan bir olay bu süreci biraz daha hızlandırdı. Şöyle ki: Habeşli bir tüccar ile bazı meseleler yüzünden tartışan Kusay, sonrasında tartışmanın kavgaya dönüşmesiyle o tüccarı öldürdü ve onun mallarına el koydu.¹² Böylelikle dışarıdan gelen tüccarlara bazı şeylere daha fazla dikkat etmeleri yönünde bir uyarı verilmiş oldu. Kusay'ın vefatından sonra ticarî faaliyetlerini genişleterek devam eden oğulları *Abdümenaf*, *Abdüddar* ve *Abdüluzza*, artık pazarda ağırlıklarının iyiden iyiye hissettirmeye başlamışlardı.

Efendimiz'in (sas) dedesi Abdülmuttalib'in babası olan Haşim'e (v. 497 ?) gelince ¹³ Mekke'nin ticarî hayatında bir ilk yaşanmıştı. Onunla birlikte Mekkeliler artık milletlerarası ticarete başlayacak, sadece pazara getirilen malları satın alan tüccar olmaktan çıkıp, kendileri Mekke'ye mal getiren, bugünkü deyim ile ithalat yapmaya başlayan tüccarlar olacaklardı. Asıl adı Amr b. Abdümenaf olan Efendimiz'in 3. göbekten dedesine Haşim isminin verilmesi de zaten onun dış dünyaya açılımlarının bir neticesidir. Mekke'de vuku bulan bir kıtlık senesinde Filistin'den getirdiği yiyecekleri ufalayıp birbirlerine katarak eklemek yapmasından ötürü ona "kıran, ufaltan" anlamında *Haşim* denmiştir.¹⁴

11. Kusay b. Kilab hakkında daha fazla bilgi için bkz: Yıldırım, Muhammed Emin; *Hz. Peygamber'in Albümü*, s. 32

12. İbn Habib, *el-Müenmak*, s. 18

13. Haşim b. Abdümenaf hakkında daha fazla bilgi için bkz: Yıldırım, Muhammed Emin, *Hz. Peygamber'in Albümü*, s. 30

14. İbn Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 1, s. 22

Haşim b. Abdümenaf Kur'an'da da zikredilen "ilâf" müessesini kurup,¹⁵ bölgenin ticaretinde tabir caiz ise yepyeni bir süreç başlatmıştır. İlâf; ahid, antlaşma ve talebe binaen verilen berat anlamlarına gelir.¹⁶ Mekke'nin soylu ve zengin kimselerinin, komşu devlet başkanları, kralları ve liderleri ile yaptıkları ticarî antlaşmaları ifade etmektedir. Bu antlaşmalara göre Haşim, Bizans Kayser'i ile; kardeşi Muttalib ise Yemen kralı ile; diğer kardeşi Abdüşems Habeşistan kralı ile ve diğer bir kardeşi Nevfel ise İran kralı ile güvenli bir ticarî zemin oluşturdular.¹⁷ Böylelikle çok rahat bir şekilde buralara ticarî seferler düzenlenmeye başladı. Mevsimlere göre kış aylarında Yemen üzerine, yaz aylarında Suriye/Şam¹⁸ üzerine fasıla vermeden ciddi kârların edildiği bu ticarî faaliyetler, Mekke'nin kalkınmasını ve soylularının zenginleşmesini sağladı. Haşim, yol güzergâhında bulunan kabilelerle de antlaşmalar yaparak ticarî kervanların güvenliğini garanti altına aldı. Yapılan bu antlaşmalara göre de kervan güzergâhında olan kabilelerin varsa malları bunlar herhangi bir taşıma ücreti alınmadan götürülüp pazarda satılacak ve onlara paraları verilecekti. Ya da kârdan paylar verilerek bir şekilde yol güvenliği karşılığında onlar kâra ortak edilecekti.¹⁹ Böyle bir adım hem Mekkelilerin, hem de yol güzergâhında olan kabilelerin işine geliyor ve bu ticarî seferler Mekkelilerin maddi-manevi değerlerine değer katıyordu. Artık öyle bir noktaya gelmişti ki, Mekkeliler komşu

15. "Kureyş'i bir araya getirip anlaştırdığı; onları kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yaptıkları yolculuğa alıştırdığı için, Kureyş de, kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve kendilerini korkudan emin kılan bu evin (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsinler." Kureyş Süresi, 106/1-4

16. İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, c.9, s. 10

17. İbn Habib, *el-Münemmak*, s. 42, 45

18. Özel anlamda Şam deyince bugün Suriye'nin başkenti Şam/Dimaşk akla gelse de, tarihte Şam çok daha büyük bir coğrafyayı içine almaktadır. İskenderun Körfezi'nden Birecik/Urfa'ya, Fırat Nehri'nin batı yakasından Basra Körfezi'ne, Akabe Körfezi'nden de Süveyş Kanalı'na ve Ariş muntikasına kadar olan bölgenin tamamına Şam denirdi. Bkz: Kazvini, *Asarü'l-Bilad*, s. 80

19. Azizova, Elnure; *Hız Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, s. 357

devletleri kendi toprakları gibi tanıyor, oranın idarecileri ile çok samimi ilişkiler kurabiliyorlardı.²⁰ Bu seferler sırasında Haşim, Filistin'in Gazze şehrinde; Muttalib, Yemen'in Redmân bölgesinde; Nevfel ise Irak'ın Selman bölgesinde vefat edeceklerdi.²¹ Yine Efendimiz'in (sas) babası Abdullah'ın Yesrib/Medine'de, Hz. Osman'ın babası Affân b. Ebû'l-Âs'ın Suriye'de, Abdurrahman b. Avf'ın babası Avf b. Abdüavf'ın Yemen'de vefat ettiklerini hatırlarsak, ticarî seferlerin o günlerde hangi boyuta geldiğini daha iyi anlarız.

Mekke'deki bu ticarî hayatın Efendimiz'in (sas) çocukluk ve gençlik dönemlerinde aynı canlılık ile devam ettiğini görürüz. Miladi 610'da nübüvvetin mesajları Mekke sokaklarında yankılandığı zamanda da bölgenin tek geçim kaynağı ticaretti. İslâm'ın mesajlarını kabul edenlerin içerisinde de, ciddi tepkiler verenlerin arasında da tüccarlar vardı. Özellikle karşı çıkanlar, elde ettikleri ticarî kârları ve ilişkileri kaybetmemek için direniyorlardı. İslâm'ı kabul eden ve mevcut imkânlarını sonuna kadar Allah (cc) yolunda harcamaktan geri durmayan tüccar sahabiler de vardı. Bir yönü ile hak-batıl mücadelesi o günkü zeminde tüccarlar üzerinden yürüdü dememiz, hiçte mübalağa sayılmayacaktır. Bunun nasıl olduğunu örnekleriyle ilerleyen sayfalarda göreceğiz.

20. İslâm'ın mesajları bölgede duyulmaya başladığında, civar devletlerde bu yeni dine ait haberlerin konuşulması, Ebû Süfyan'ın Bizans kralı Herakliyus ile Amr b. As'ın Habeşistan kralı Necaşi ile yaptıkları görüşmeler, Urve b. Mes'ûd'un onlarca kral ve melik ile münasebetinin bulunması, onların ilişkilerini anlamamız açısından önemlidir.

21. İbn Habib, *el-Muhabbar*, s. 163